

УДК 378.015.3:159.923

С. Є. Певна

СУБ'ЄКТНИЙ ПРОСТІР САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті зазначено, що формування активної, творчої особистості, здатної реагувати на виклики часу, є пріоритетом державної гуманітарної політики. Сучасний соціум, з одного боку, поглинає замість людини, а з іншого – спонукає її до ствердження власної позиції. Очевидне збільшення конкуренції в усіх сферах життя викликає нагальну потребу у постійному підвищенні кваліфікації, розширенні світогляду, а отже виявленні і розвитку своїх здібностей.

У цій статті ми взяли собі за мету розглянути взаємозв'язок „Я-концепції” і суб'єктного простору особистості, процесу самовизначення і діяльності людини. Даною проблемою займалися такі вчені як М. Боритко, І. Колеснікова, Н. Радіонова, К. Роджерс, О. Федотова, В. Чернобровкін та ін.

Термін „самовизначення” використовується у педагогіці, психології, соціології для позначення процесу, коли людина стає дорослою, орієнтації її в світі цінностей, формування життєвої перспективи, життєвих планів, вибору професії; у зв'язку з визначенням людиною свого місця, призначення, ставлення до світу, суспільства, де здійснюється перехід можливості у дійсність. Самовизначення розглядається як здатність людини будувати життя у відповідності до своєї індивідуальності, як спосіб взаємодії людини і суспільства, як готовність до раціональної організації часу, як здатність до саморегуляції та ін.

Від соціокультурної ідентифікації, самовизначення в культурі залежать взаємовідносини людини з оточуючими, ставлення до власної діяльності, усвідомлення власної індивідуальності та її значущості [5, 12]. В результаті народжуються нові форми культурного простору, які опосередковано впливають на інших людей. Уміння жити в гармонії із собою є не менш цінним, ніж комунікативні навички та соціальна компетентність.

К. Роджерс вважає наявність у людини попереднього досвіду причиною того, що умови середовища самі по собі не визначають її поведінку, як не визначають її самі по собі й внутрішні стимули, що йдуть безпосередньо від індивіда. „Людина живе, діє і розвивається під впливом деякої особливої ніби то проміжної реальності, що являє собою досвід взаємодії індивіда з умовами, що його оточують” [10, с. 94].

Більш конкретно про цю „проміжну реальність” чи „внутрішнє середовище” пише Б. Ломов [6]: „В процесі життя в суспільстві у кожного індивіда формується найскладніша – багатовимірна, багаторівнева та динамічна – система суб'єктивно-особистісних відносин. Її можливо було

б описати як багатовимірний „суб’єктивний простір”, кожний із вимірів якого відповідає визначеному суб’єктно-особистісному ставленню (до праці, власності, інших людей, політичних подій та ін.). Ці виміри і являють собою те, що Е. Еріксон називав „радіусами значущих ставлень”. „Суб’єктивний простір” далеко не завжди співпадає із „простором” суспільних стосунків, в які особистість включена об’єктивно. Нерідко можна зустріти факти „зміщення” суб’єктивних ставлень особистості стосовно тих суспільних стосунків, в які вона включена об’єктивно”.

Дослідження категорій „простір” і „поле” є синонімічними в психолого-педагогічних дослідженнях. Та змістовні ставлення, що є породженими в діяльності, не залишаються в ній безпосередньо приписаними, що виникають лише тоді, коли знову і знов відтворюється дана діяльність, але утворюють особливу сферу, особливий, відносно самостійний план відображення – інакший ніж план конкретного взаємозв’язку цілей, дій та операцій, Б. Братусь [2] приходять до висновку про наявність змістового поля та дієвого поля. Перше він визначає як змістову будову, друге – як власне буттєвий шар свідомості, що проявляється в образах, уявленнях, значеннях, програмах рішень, дій та ін. Саме змістова будова, змістове поле і складають особливу психологічну субстанцію особистості, визначають власне особистісний шар відображення.

Далі він більш визначено говорить про простір особистості, виділяючи в якості його координат, по-перше, діяльність, або, більш узагальнено, буття людини, що визначається як система діяльностей, що змінюють одна одну; по-друге, значення, або, узагальнено, культуру як систему значень, програм, зразків, норм, правил та ін. та, по-третє, змісти, як „значення значень”, як динамічні системи свідомості, що несуть небезсторонні ставлення людини до дійсності, що перетворюють у свідомості цю дійсність. При цьому особистість постає як певний предмет, ідеальне „тіло”, що існує в цих площинах й особливим способом пов’язане і, що відображається в кожній із них.

Діяльність, буття відповідає головним чином на питання, як і чому відбувається цей розвиток?; звернення до площини культури – на питання, для чого, для яких цілей, завдань, для досягнення яких норм та взірців відбувається розвиток?; площина змістів співвідноситься з питанням, заради чого людина живе, заради чого здійснюються всі ці „як”, „чому”, „для чого”?

Повертаючись до робіт К. Роджерса, ми вважаємо, що роль „суб’єктивного простору” в його дослідженнях грає Я-концепція як результат взаємодії індивіда з оточуючим середовищем. В психологічній літературі Я-концепція визначається як сукупність всіх уявлень людини про себе, що сполучена з їх оцінкою, відносно стійка, у більшій чи меншій мірі усвідомлена, що переживається як неповторна система уявлень індивіда про самого себе, на основі якої він будує свою взаємодію з

іншими людьми та ставиться до себе. Настанови, що спрямовані на самого себе, складають:

- образ Я – уявлення індивіда про самого себе;
- самооцінку – емоційно забарвлену оцінку цього уявлення;
- потенційну поведінкову реакцію – ті конкретні дії, які можуть бути викликані образом Я та самооцінкою.

„Я-концепція – це теорія самого себе, узагальнене уявлення про самого себе, система настанов стосовно власної особистості” [8, с. 77 – 81]; це цілісний, але не позбавлений внутрішніх протиріч образ власного Я, що виступає як настанова стосовно самого себе і, що включає компоненти: когнітивний – образ своїх якостей, здібностей, зовнішності, самоповаги, себелюбності, самоприниження та ін.; оцінювально-вольовий – прагнення підвищити самооцінку, завоювати повагу та ін.

Я-концепція виконує потрійну роль:

- сприяє досягненню внутрішньої узгодженості особистості;
- визначає інтерпретацію здобутого досвіду;
- є джерелом очікувань стосовно самого себе.

Образ Я – одна з найбільш значущих для особистості настанов, вона асоціюється з такими специфічними почуттями як гордість чи приниження. Саме Я-концепція забезпечує спрямованість та стійкість внутрішнього світу людини. Без сформованої Я-концепції людина не може виступати як суб’єкт творчої перетворювальної діяльності.

Прийнято виділяти такі складові Я-концепції, як реальне Я (уявлення про себе у теперішній час), ідеальне Я (те, яким суб’єкт на його думку, повинен стати, орієнтуючись на моральні норми); динамічне Я (те, яким суб’єкт має намір стати), фантастичне Я (те, яким суб’єкт бажав би стати, якби це виявилось можливим) та ін.

М. Боритко порівнює наведені вище міркування про Я-концепцію з результатами дослідження з соціокультурної ідентифікації та приходять до висновку про розуміння Я-концепції як внутрішнього (чи суб’єктного) простору саморозвитку людини. До того ж суб’єктний простір відрізняється від Я-концепції рядом ознак:

– По-перше, це цілісний і в вищій мірі усвідомлений образ себе. Також, як і соціокультурному виховному простору, суб’єктному простору властива цілісність, узгодженість елементів. Щодо цього Я-концепція може розглядатись як більш широка категорія, що співвідноситься з суб’єктним простором як „система” і „цілісність”.

– По-друге, суб’єктний простір – це ідентичність людини в її соціокультурному оточенні. Мати ідентичність означає бути перш за все самим собою в уподібненні себе обраному соціокультурному оточенню. Ідентичність як організація життєвого досвіду в его індивіда охороняє узгодженість та індивідуальність досвіду та підготовляє індивіда до руйнівного впливу середовища; передбачення внутрішньої та зовнішньої безпеки, інтегрує його обдарування і соціальні можливості.

- По-третє, суб'єктний простір – завжди результат власної роботи людини над собою, результат постійного зусилля бути, зберігати свою позитивну ідентичність. Щодо цього воно має значення змістового поля особистості [1, с. 133 – 134].

Розглядаючи педагогічну взаємодію як фактор особистісного саморозвитку учнів та вчителя О. Федотова [11, с. 277] приходять до висновку, що взаємодія з педагогом є для учня досить продуктивним простором саморозвитку, тією сферою буття, в якій він отримує еталонні норми, уявлення та реальні можливості для здійснення власного усвідомленого самовдосконалення під керівництвом досвідченого наставника. Вона відзначає той факт, що педагогічна взаємодія з професійно грамотним і компетентним вихователем здатна стати для підлітка своєрідним „полем тренування” як процесу саморозвитку в цілому, так і окремих його складових.

На підставі своїх досліджень О. Федотова стверджує, що взаємодія педагога та учня поряд з іншими аспектами здатна не лише закріпити суб'єктність у юнацтва, але й розвинути у них так звану „спрямовану суб'єктність” [9, с. 467], що дозволяє йому виробити індивідуальний стиль контактів з однолітками та дорослими і зрештою сформувати індивідуальний стиль усвідомленого саморозвитку.

Важливою умовою розвитку суб'єктної позиції студента виступає відповідність зовнішнього педагогічного впливу до його внутрішньо-особистісного потенціалу, „внутрішніх умов”. З одного боку, суб'єктна позиція студента означає відповідність його цілей, мотивів, способів дій педагогічним вимогам, з іншого – вихід за межі вказаних розпоряджень, підпорядкування системи основних відносин завданням особистісного, в тому числі, і професійного самовдосконалення. В ідеалі, система педагогічних вимог не заглушає, а ініціює здібності студента у пошуку шляхів життєво-професійного росту, стимулює його активність, винахідливість, творчі спрямування.

Впровадження категорії суб'єктного (або внутрішнього) простору саморозвитку неминуче призводить до розглядання його часової організації. Розкрити специфіку особистісного часу, як показує в своєму дослідженні Н. Радіонова [7], дозволяє принцип відтворення. Згідно з цим принципом, відтворення стосунків, тобто їх „повернення” до особистості, здійснюється через механізми об'єктування (особистість творить свої стосунки зі світом) та суб'єктування (вона „впізнає” себе в новій якості в своєму об'єктивному виявленні).

Кожне ставлення має відповідний період відтворення, протягом якого є активним, значущим. А в сукупності всі ці ставлення характеризують структуру особистісного часу, яке визначає взаємодію особистості зі світом, що відбувається в об'єктивному часі. Тобто, істотний вплив на особистість чинять такі події, які припадають на період її активності – є своєчасними, значущими.

В свою чергу, самі події також мають відповідну часову протяжність, об'єктивну (що не залежить від особистості) логіку розвитку, тому, якщо ця логіка не вловлюється особистістю, то подію не вдається ні відсунути, ні прискорити, ні взагалі попередити. Ось чому взаємодію особистості з дійсністю необхідно розглядати одночасно у логіці особистісного і об'єктивного суспільного часу, в об'єктивній логіці розвитку самих подій [7, с. 51 – 52]. У зв'язку з цим Н. Радіонова пропонує взаємодію, що спеціально організується і яка спрямована на розвиток особистості та її стосунків так, щоб:

– по-перше, хід подій відповідав логіці особистісного часу (мається на увазі урахування відповідних періодів життя особистості);

– по-друге, щоб активність особистості була своєчасною логіці розвитку сукупного суб'єкта;

– по-третє, щоб активність особистості і сукупного суб'єкта була своєчасна логіці розгортання об'єктивного часу.

Формування суб'єктного простору саморозвитку можливе шляхом перегляду попередніх, теперішніх і майбутніх ідентифікацій, вироблення їх якісно нового поєднання, що вимагає від людини мобілізації всіх внутрішніх сил і часу. Соціокультурний контекст може сприяти або перешкоджати формуванню у індивіда почуття ідентичності. Отже правомірним є розглядання простору виховання як міри буттєвого об'єму і змістового контексту, в якому зароджується проблематика виховання [3, с. 148].

Просторові характеристики виховання (змістова спрямованість, парадигмальність, відношення до суб'єкта) задають організацію виховання, конкретні перспективи педагогічної діяльності, її результативності. Цікавим є зауваження І. Колеснікової [3, с. 151] про динаміку взаємопереходів зовнішнього простору соціального виховання і внутрішнього простору людини, коли зовнішнє може звужуватись і переміщуватись у внутрішнє, а внутрішнє розгортатись зовні.

Сучасна ситуація передбачає здатність людини до самозмінювання як способу прийняти виклик реальності, що швидко змінюється, орієнтуючись на автономність, незалежність, опору на власні сили, але глобальні комунікації, стандартизація, механізація загрожують ідентичності. Внутрішній суб'єктивний простір саморозвитку і є та „проміжна реальність” (К. Роджерс), яка не дозволяє зруйнувати цілісність людини, її саморозвиток.

Сформованість суб'єктного простору саморозвитку визначає міру внутрішньої свободи індивіда, міру „самостійності людини”, її духовне самовизначення в суспільстві, в культурі і в собі самому. Внутрішня свобода, вважає В. Кузнецов [4], – це свобода, перш за все – духовна, це влада духа над тілом і душею. Звільнити себе не означає стати незалежним від інших людей, але стати господарем своїх пристрастей, духовно облагородити і перетворити їх.

Таким чином ми дісталися висновку, що внутрішньою основою гідності, формою організації внутрішнього простору саморозвитку індивіда є спрямованість особистості. Від самовизначення залежать взаємовідносини людини з оточуючими, ставлення до власної діяльності, усвідомлення власної індивідуальності та її значущості. Під Я-концепцією вчені розуміють теорію самого себе, узагальнене уявлення про самого себе, систему настанов стосовно власної особистості. Вона забезпечує спрямованість та стійкість внутрішнього світу людини. Без сформованої Я-концепції людина не може виступати як суб'єкт творчої перетворювальної діяльності. Для нас важливим постає те, що Я-концепція – не статичне, а динамічне психологічне утворення. Я-концепція може розглядатись як внутрішній (чи суб'єктний) простір саморозвитку людини, але існують деякі відмінності між цими поняттями. Суб'єктному простору властива цілісність, узгодженість елементів. Я-концепція розглядається як більш широка категорія, що співвідноситься з суб'єктним простором як „система” і „цілісність”. Суб'єктний простір – завжди результат власної роботи людини над собою, результат постійного зусилля бути, зберігати свою позитивну ідентичність.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у вивченні саморегуляції та самоусвідомлення, як важливих факторів становлення суб'єкта.

Список використаної літератури

- 1. Борытко Н. М.** Пространство воспитания : образ бытия : Монография / Науч. ред. Н. К. Сергеев / Н. М. Борытко. – Волгоград : Перемена, 2000. – 225 с.
- 2. Братусь Б. С.** Аномалии личности / Б. С. Братусь. – М., 1988. – 301 с.
- 3. Колесникова И. А.** Педагогическая реальность в зеркале межпарадигмальной рефлексии / И. А. Колесникова. – СПб., 1999. – 242 с.
- 4. Кузнецов В. В.** Достоинство как нравственная ценность : Дис. на соиск. степ. канд. филос. наук / В. В. Кузнецов. – СПб., 1998. – 148 с.
- 5. Кучерявий О. Г.** Професійне самовиховання у вищій школі : навч. посіб. / О. Г. Кучерявий. – К. : Освіта України, 2010. – 200 с.
- 6. Ломов Б. Ф.** Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М., 1984. – 409 с.
- 7. Радионова Н. Ф.** Педагогические основы взаимодействия педагогов и старших школьников в учебно-воспитательном процессе : дис. ... д-ра пед. наук / Н. Ф. Радионова. – Л., 1991. – 470 с.
- 8. Реан А. А.** Рефлексивно-перцептивный анализ деятельности педагога // Вопр. психологии / А. А. Реан. – 1990. – № 2.
- 9. Рогов Е. И.** Личность учителя : теория и практика / Е. И. Рогов. – Ростов н/Д., 1996. – 512 с.
- 10. Роджерс К. Р.** Взгляд на психотерапию. Становление человека / пер. с англ. ; общ. ред. и предисл. Е.И. Исениной / К. Р. Роджерс. – М., 1994. – 480 с.
- 11. Федотова Е. Л.** Педагогическое взаимодействие как фактор личностного развития учащихся и учителя : дис. ... д-ра пед. наук / Е. Л. Федотова. – Иркутск, 1998. – 345 с.
- 12. Чернобровкін В. М.**

Психологія прийняття педагогічних рішень: Монографія / В. М. Чернобровкін – Луганськ: Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – 448 с.

Певна С. Є. Суб’єктний простір саморозвитку особистості

Статтю присвячено питанню суб’єктного простору саморозвитку особистості. У статті розглядаються та порівнюються визначення суб’єктного простору та Я-концепції особистості. Визначено, що від самовизначення залежать взаємовідносини людини з оточуючими, ставлення до власної діяльності, усвідомлення власної індивідуальності та її значущості. У статті підкреслюється, що сформованість суб’єктного простору саморозвитку визначає міру внутрішньої свободи індивіда, міру самостійності людини, її духовне самовизначення в суспільстві, в культурі і в собі самому.

Ключові слова: самовизначення, ідентифікація, я-концепція, суб’єктний простір, буття.

Певная С. Е. Субъектное пространство саморазвития личности

Статья посвящена вопросу субъектного пространства саморазвития личности. В статье рассматриваются и сравниваются определения субъектного пространства и Я-концепции личности. Определено, что от самоопределения зависят взаимоотношения человека с окружающими, отношение к собственной деятельности, осознание собственной индивидуальности и ее значимости. В статье подчеркивается, что сформированность субъектного пространства саморазвития определяет степень внутренней свободы индивида, степень самостоятельности человека, его духовное самоопределение в обществе, в культуре и в самом себе.

Ключевые слова: самоопределение, идентификация, я-концепция, субъектное пространство, бытие.

Pevna S. Ye. Subject Space of Personality Self-development

The article deals with the problem of personality self-development subject space. Subject space and self-conception definitions are given and compared in the article. It was established that interrelations, attitude to personal activity, understanding of one’s own individuality and its importance depend on self-realisation. There have been emphasized that generated subject space of self-development determines personality internal freedom extent, individual independence, spiritual self-determination in society, culture and in oneself.

Key words: self-determination, identification, self-conception, subject space, being.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2012 р.

Прийнято до друку 26.10.2012 р.